

6. Нетеса Н. Питання щодо видового та безпосереднього об'єктів порушення правил охорони або використання надр (ст. 240 КК) / Н. Нетеса // Юрид. Україна. – 2010. – № 8. – С. 105.
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за правопорушення у сфері довілля : Закон України від 5 листопада 2009 р. № 1708-VI // Відом. Верхов. Ради України. – 2010. – № 5. – Ст. 44.
8. Кримінальний кодекс України в редакції від 2 грудня 2016 р. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/para14#n14>
9. Новий тлумачний словник української мови / [уклад: В.В. Яременко, О.М. Сліпушко]. – К. : Аконіт, 2001. – 459 с.
10. Новий тлумачний словник української мови / [уклад: В.В. Яременко, О.М. Сліпушко]. – К. : Аконіт, 2001. – 701, 505, 776 с.
11. Новий тлумачний словник української мови / [уклад: В.В. Яременко, О. М. Сліпушко]. – К. : Аконіт, 2004. – 144 с.
12. Закон України «Про охорону земель» в редакції від 27 червня 2015 р. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/962-15>
13. Берзін П. Про законодавчі потуги вирішувати уявні проблеми в кримінальному праві / П. Берзін, А. Мірошніченко // Юридичний вісник України. – 2012. – № 24. – 16–22 червня – С. 6.

ТРЕПАК В. М.,
кандидат юридичних наук

УДК 343.9

ЯВИЩЕ ОЛІГАРХІЇ ЯК ЧИННИК ПОЛІТИЧНОЇ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ: КРИМІНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

Стаття присвячена кримінологічному аналізу такого явища сучасного етапу державотворчого процесу України, як олігархія, а також її впливу на формування та закріплення корупційних елементів у політиці. Пропонуються конкретні заходи щодо вирішення проблеми олігархічного впливу на політичну корупцію.

Ключові слова: *політична корупція, олігархія, протидія корупції, політичні чинники корупції.*

Статья посвящена криминологическому анализу такого явления современного этапа становления государственности Украины, как олигархия, а также ее влиянию на формирование и укрепление коррупционных элементов в политике. Предлагаются конкретные меры по решению проблемы олигархического влияния на укрепление политической коррупции.

Ключевые слова: *политическая коррупция, олигархия, противодействие коррупции, политические факторы коррупции.*

The article is devoted to criminological analysis of the phenomenon of the current stage of state building process in Ukraine as oligarchy and its impact on the formation and strengthening of corrupt elements in politics. Concrete measures are proposed to solve the problem of oligarchic influence on political corruption.

Key words: *political corruption, oligarchy, combating corruption, political actors of corruption.*

Вступ. При аналізі корупційної мапи світу неодмінно виникає запитання, чим зумовлений високий рівень корупції в одних державах та її практична відсутність в інших, на перший погляд, схожих за основними параметрами: формою державного чи територіального устрою, політичною та економічною системами тощо. З'ясування відповіді на це запитання потребує особливого підходу, оскільки ускладнюється наявністю численних причинно-наслідкових зв'язків між найрізноманітнішими за своєю суттю факторами. Наприклад, низький рівень економічного розвитку конкретної держави, безумовно, сприяє поширенню корупції, становить серйозний бар'єр для економічного росту; так само політична нестабільність проковує корупцію, але й остання нерідко є причиною порушення політичної стабільності і т.д.

Таким чином, слід погодитися з думкою, що виявити взаємовплив, особливості внутрішньої взаємозалежності і взаємозв'язку причин корупції складно, а оцінити значення кожного з факторів її поширення є занадто важким завданням [1, с. 20–32]. Але беззастережно можна стверджувати, що корупція найбільше поширена в тих державах, де особи, які наділені політичною владою, не здатні розмежовувати свої приватні інтереси та суспільне благо.

Ця характеристика завжди була притаманна вітчизняній політичній еліті, яка навіть в умовах новітніх демократичних перетворень значною мірою залишається носієм пострадянського світогляду, для якого корупція є нормою повсякдення. Для її представників досі не є очевидним, що демократична держава не може бути корумпованою, що мінімізація корупції є не єдиною, але обов'язковою умовою для побудови успішного суспільства.

Натомість ігнорування зазначеного вже призвело до того, що система державного управління в Україні є неефективною, еkleктично поєднує як інститути, що лишилися від радянського періоду, так і нові інститути, що сформувалися під час незалежності України. Ця система внутрішньо суперечлива, незавершена, громізка, відірвана від людей, внаслідок чого державне управління гальмує соціально-економічні й політичні реформи [5].

Укорінення деформованої системи почалося з моменту краху комуністичного режиму на території колишньої УРСР та раптового виникнення кризового політико-правового вакууму, за умов якого постала потреба у докорінній зміні правил функціонування економіки, правової системи, соціальної сфери тощо. Проте політичні функціонери, які перебували на той момент при владі, замість того, аби почати здійснювати структурні та рішучі реформи, використали отриману можливість змінити життя людей на краще для здобуття особистих переваг та неправомірних вигод. Як відзначається, навіть тоді, коли запроваджувані ними заходи були адекватними, багато хто все одно продовжував покладатися на політичні зв'язки, дисфункційні державні інституції та корумпованих суддів, що в підсумку сприяло укріпленню корупційних практик та унеможливило кримінальне переслідування винних [4].

Такий розвиток подій призвів до появи в Україні специфічної форми правління – олігархії, що забезпечує панування вузького кола найбагатших осіб (олігархів), владної еліти, яка очолює й репрезентує олігархічне правління [2]. Встановлення взаємовпливу корупції та політики в цьому аспекті бере початок ще в працях Платона та Аристотеля, які вважали, що корупція призводить до появи «зіпсованих» форм державного управління – тиранії та олігархії [3, с. 56].

Постановка завдання. Розвиваючи таку думку, слід зробити висновок про наявність нерозривного, обумовленого спільними особливостями, взаємозалежного зв'язку між такими суспільно небезпечними явищами, як корупція та олігархія, де перше проковує друге й

навіпаки. Тому будь-які тези про те, що неправовий вплив великого бізнесу на владу є природною та неминучою (необхідною) складовою сучасного етапу державотворення, не витримують критики, а всебічна протидія такому впливу має стати одним із основних завдань у межах загальної протидії корупції в Україні. На певних особливостях такої протидії автор і хотів би зупинитися в межах статті.

Результати дослідження. *Відсутність політичної волі як перешкода протидії корупції.* Слушною видається позиція проф. А. Бойка, який наголошує на тих особливостях, що становлять першочерговий кримінологічний інтерес для розуміння корупції в Україні, називаючи серед них невідмежованість політики від бізнесу, відповідно, публічних і приватних інтересів, що має місце через незрілість інститутів громадянського суспільства, які повинні обмежувати й контролювати владу. Сюди дослідник відносить і високу концентрацію політичної влади та ресурсів у правлячій еліті, узгодження форм номенклатурно-корпоративного правління з елементами демократичної процедури, значне укорінення неформальних владних відносин, формування номенклатурного корпоративізму замість плюралістичної демократії [10].

Таким чином, вже давно говориться про існування в Україні політичної корупції, постійно провокованої окремими представниками великого бізнесу, боротьба з якою ведеться вкрай кволо порівняно з масштабом тієї шкоди, що нею завдається. Так, до основних засобів протидії політичній корупції, на думку проф. М. Мельника, слід відносити реальне (справжнє) відокремлення політики від бізнесу. Але, як він підкреслює, всупереч задекларованому наміру такого відокремлення в Україні відбулося фактичне злиття політики та бізнесу, яке до того ж набуває відкритих, а нерідко – відверто брутальних форм (майже неприховане фінансування бізнесом виборчих кампаній політичних партій та окремих кандидатів, «купівля» місць у виборчих списках, прийняття органами державної влади та органами місцевого самоврядування явно лобістських рішень на користь певних бізнесових структур, чисто формальний відхід політиків від ведення свого бізнесу тощо). Бізнес (особистий матеріальний інтерес) диктує політику, мотивує політиків, їхню поведінку та рішення. Таким чином (у більшості випадків через різноманітні корупційні відносини) забезпечується перебування політиків на службі у приватного бізнесу, а не суспільства [11].

Наведене підсилюється тим, що систематичні декларації влади про необхідність посилення боротьби з корупцією до цього часу не реалізовані на практиці. Політичну волю представників владних структур долати корупцію помічають загалом не більше 14% населення, причому цей показник нижчий для кожної із запропонованих рівнів та гілок влади порівняно з попередніми періодами [12].

Таким чином, є сенс виділяти політичну корупцію як окремих, найбільш суспільно небезпечний вид корупційної злочинності в Україні. З цього приводу слушно зазначається, що вона є основним чинником корупційних процесів у державі загалом, оскільки притаманна суб'єктам, які формують фундаментальний для всієї державної діяльності чинник – політичну волю. Ступінь ураженості таких суб'єктів корупцією визначає сутність і зміст державної політики в усіх суспільних сферах, у т.ч. й у сфері протидії корупції [11].

Більше того, в найгіршому варіанті прагнення задоволення особистих інтересів окремих представників влади нерідко межує з відверто антидержавною діяльністю. Особливо це стосується випадків, коли політичний корупційний злочин вчиняється на користь іноземному бізнесу. Недаремно ще Законом України «Про основи національної безпеки України» факт зрощення бізнесу й політики, організованої злочинної діяльності визнано як реальну та потенційну загрозу національній безпеці України, стабільності в суспільстві [13]. У наш час ці норми набули особливого значення, адже заморожений конфлікт на сході України є вдалим тлом для розхитування ситуації контрольованими ззовні радикальними політсилами та бізнес-структурами, підризу авторитету державної влади, втілення в життя сумнівних із точки зору права й державних інтересів політичних проектів.

Не секрет, що найпотужніша агентура впливу Кремля знаходиться в Україні. Агентура в прямому та переносному значеннях. Вона всюди: у політичній, економічній, банківській,

інформаційній та інших сферах... На високих посадах або формально без посад представники цієї агентури почувають себе досить комфортно і впливають на ключові державні процеси. На жаль, агентура російського впливу – чи не найбільша ахіллесова п'ята України, як з точки зору збереження незалежності та суверенітету, так і з точки зору забезпечення демократичного розвитку [14].

Стійка залежність політичних партій від олігархів як основне джерело політичної корупції. Не можна не помічати, що неадекватна суспільним настроям політична корупція, очевидний вплив олігархів на прийняття рішень вищими органами державної влади, насамперед парламентом, призводить до невдоволення владою. Авторитет політичної системи вітчизняного зразка, особливо після відсутності відчутних змін у цій сфері після Революції Гідності, знаходиться на наднизькому рівні.

На користь такого висновку свідчать статистичні дані: так, на думку переважної більшості українців (63%) станом на серпень 2015 р., діяльність партій в Україні загалом не відповідає демократичним стандартам. Цей показник навіть дещо зріс порівняно з минулими роками. Головний прояв такої недемократичності громадяни вбачають у тому, що партії обстоюють інтереси не своїх виборців, а власних лідерів і фінансових спонсорів [15].

В цьому плані, звичайно, позитивно слід оцінити прийняття Верховною Радою України Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання і протидії політичній корупції», яким передбачене право політичних партій на бюджетне фінансування, обмеження обсягу добровільних внесків і пожертв до фондів партій, обов'язок політичних партій звітувати за отримані кошти, посилення адміністративної та кримінальної відповідальності за порушення таких обмежень [16]. Проте варто врахувати надто укорінену традицію створення представниками олігархічного класу політичних партій, позбавлених ідеологічного фундаменту та орієнтованих виключно на захист приватних інтересів своїх засновників. Тому вказаний закон, на нашу думку, нездатний суттєво унеможливити вплив фінансово-промислових груп на українську політику.

Одним із найбільш проблемних питань, яке навряд чи вдасться вирішити цим законом, в тому числі з огляду на несприятливі соціально-економічні умови в Україні, є реальна здатність держави запропонувати політичним партіям фінансування в розмірі, що буде достатнім для дистанціювання від коштів олігархів. Тому правий Є. Невмержицький, який вважає, що без суттєвіших реформ незаконний лобізм, протекціонізм, торгівля впливом, незаконне використання грошових і товарних потоків на виборчі кампанії та інші політичні цілі під майбутні дивіденди продовжиться й надалі [17, с. 11].

Крім того, слід звернути увагу, що корупційні злочини у підсумку спричиняють не лише несправедливе проведення виборів та викривлення результатів народного волевиявлення, але й те, що в результаті владні повноваження здобуваються особами, ділові та моральні якості яких не відповідають необхідному для демократичного суспільства рівню. Тому влада сприймається громадянами як явище, що є прерогативою не просто недобросовісних, а вкрай аморальних індивідів, які використовують її виключно з метою незаконного збагачення. Таке сприйняття владних повноважень призводить до того, що особи, які сповідують високі моральні цінності і спроможні боротися зі злочинністю, не бажають брати участь у політичному житті.

Отже, суттєвий негативний вплив корупції на політичну систему проявляється у зміщенні цілей політиків та руйнуванні політичних цінностей, захист інтересів громадян перестає розглядатися представниками народу як політичне завдання, натомість пріоритет отримує прагнення до особистого збагачення та вирішення особистих питань корупційними методами.

За умов укорінення корупції в системі державного управління вона стає повноправним елементом останньої, що віддаляє цю систему від ідей демократії та руйнує механізми стримувань і противаг. За таких обставин керівництво державою переходить до рук корумпованих чиновників, яким притаманний спрощений погляд на владу та її сутність, на власне службове становище, що розглядається як засіб для задоволення особистих інтересів. Тому,

беручи до уваги, що народ є єдиним джерелом влади в Україні, а представники політичної еліти тільки тимчасово наділені повноваженнями для оптимального забезпечення реалізації інтересів народу, кожен випадок політичного корупційного діяння в Україні має розцінюватися не тільки як злочин, але й як нехтування цінностями демократії, посягання на усю систему народовладдя.

Політична корупція в процесі здійснення реформ. Усю історію незалежності сучасної України політична корупція була основною перешкодою на шляху демократичного розвитку держави. Вона стала водночас причиною та наслідком несприятливої політичної ситуації в країні, що досі характеризується мінливістю, непрогнозованістю та постійною боротьбою політичних сил за перерозподіл грошових потоків і пов'язаних з ними сфер впливу. Результати індексу сприйняття корупції від Transparency International з року в рік говорять самі за себе: умови для ведення чесного довгострокового бізнесу в Україні є вкрай несприятливими. Основні причини – корумпований протекціонізм і злиття політичних та бізнес-інтересів [9].

Звичайно, реалізація владних повноважень, отриманих від народу внаслідок визначених демократичних процедур, вимагає від посадових осіб органів державної влади високого рівня законослухняності, моральної доброчесності та професіоналізму. Відсутність хоча б однієї із цих ознак робить будь-які реформаторські зусилля марними. Власне, це ми і спостерігали усі роки незалежності України, коли середовище перманентних соціальних та політичних перетворень і незавершених реформ ставало постійним джерелом корупції. Невипадково дослідники зазначають (і є всі підстави із цим погодитись), що надмірне поширення корупції в Україні, як і в більшості постсоціалістичних країн, є результатом помилкового підходу до вибору моделі реформування суспільства та її впровадження в життя [6, с. 190]. Варто погодитися з думкою, що за цей проміжок часу в країні почали діяти закони, які захищали інтереси еліти та були соціально несправедливими для більшої частини населення, а силові структури, захищаючи інтереси олігархату, породжували недовіру до державних органів та неповагу до владних структур [7]. Наприклад, як уже відзначалося автором цієї статті в попередніх публікаціях, вкрай необхідна реформа судової та правоохоронної систем проходить істотно довший та складніший шлях реалізації, ніж передбачалося і було декларовано. Тому в нас досі не існує дієвих запобіжників політизації правоохоронних органів: сталої розвиненої демократії, ефективного цивільного контролю, незалежного суду. Усе це створює передумови для перетворення правоохоронних відомств у політичний інструмент і засіб вирішення особистих питань [8].

Справді, не є таємницею, що ні правоохоронна система, ні державна влада загалом не відмежовані від бізнесу, а основні фінансово-промислові групи не лише диктують представникам державного апарату рішення щодо поточної діяльності, але й мають істотний вплив на процес стратегічних соціально-економічних та інших фундаментальних реформ. Зрошучення державних інституцій (насамперед правоохоронних) із бізнесом є вкрай сприятливим середовищем для корупції, що руйнує і без того поставлену під сумнів тезу про невідворотність відповідальності за кожне правопорушення.

Не можна ігнорувати й те, що олігархізація державної влади в Україні зумовлюється соціально-економічними чинниками. До таких слід віднести майнову поляризацію населення, що спричиняє поширення різноманітних форм девіантної поведінки та криміналізації суспільства загалом; періодичні економічні й фінансові кризи, а також відсутність належних етичних стандартів ведення бізнесу, що є результатом неправильно проведеної приватизації, та переорієнтування на капіталістичну систему економіки, що не супроводжувалося становленням культури власника. Потужними факторами корумпування суспільних відносин є також криміналізація та тінізація економіки, надмірне втручання держави в економіку, хибна методологія та недостатньо прозора приватизація державного та комунального майна [6].

З наведеним варто повністю погодитись, адже за офіційними даними Міністерства економічного розвитку й торгівлі України (попри певний злам тенденції до зростання рівня тіньової економіки, започаткованої у 2013 р. і триваючої в умовах поширення цінових та девальваційних шоків, ескалації військового конфлікту) рівень тіньової економіки в Україні

станом на 2015 р. становить 40% від офіційного ВВП. При цьому необхідно зазначити, що факт перевищення тіньовою економікою критичного рівня у 30% від ВВП засвідчує, що ситуація наближається до кризової, адже в економіці функціонує система відтворення тіньових відносин [18].

Очевидно, що кошти, які обертаються в межах тіньової економіки, є не чим іншим, як «платіжним засобом», без якого проведення корупційних транзакцій було б неможливим. Тому за обсягом коштів тіньової економіки, з певними застереженнями, можна робити висновки не тільки про масштаби корупції в Україні, але й про кількість зусиль та ресурсів, необхідних для її подолання.

Недаремно А. Бойко привертає увагу до важливості конкурентного середовища у сфері підприємницької діяльності, зазначаючи, що створення сприятливих умов для провладного бізнесу призводить до низької легітимності приватної власності й слабкої мотивації до економічного зростання. Саме наближення до влади, як зазначає професор, дало можливість окремим корпоративно-бюрократичним групам монополізувати цілі галузі господарювання. Послабилися стимули для зростання продуктивності праці та інноваційного розвитку. Україна стала інвестиційно непривабливою, а економічну конкуренцію було підмінено конкуренцією номенклатурного впливу. На жаль, у політичній еліті немає розуміння того, що в умовах ринкових відносин без економічної конкуренції не може бути конкуренції політичної й відповідно – поступального економічного розвитку [10].

Висновки. Отже, політична корупція є однією з основних перешкод для демократичного розвитку України. Існування цього явища зумовлене поєднанням політичної влади та великого бізнесу, породженням особливого виду впливових суб'єктів суспільних відносин – олігархів, для яких влада є засобом неправомірного накопичення фінансових ресурсів, які так само є основним інструментом утримання та збільшення тієї ж влади. Змінити такий стан речей без вияву політичної волі найвищого рівня неможливо. Усі інші заходи, що пропонуються для протидії політичній корупції, чи то превентивного, чи то репресивного характеру, без указаної політичної волі будуть неефективними.

Це, звичайно, не означає, що активній юридичній спільноті, в тому числі науковому співтовариству, слід лише пасивно чекати на зміну правової парадигми несвідомого політикуму. Роботи достатньо, адже з моменту опублікування переважної більшості наукових досліджень із питань політичних чинників корупції в Україні істотно змінилося не тільки розташування політичних сил, але й правове поле, в рамках якого відбуваються політичні процеси, а також рівень залучення громадян до вирішення політичних питань. Тому ця проблематика потребує актуалізації, зобов'язує кожного небайдужого фахівця докладати максимум зусиль для перегляду сформованих у суспільстві деструктивних підходів до розуміння змісту політики, її поєднання з економікою та соціальною сферою, а також до розуміння власного місця й ролі у складному процесі перетворення України на демократичну державу, вільну від корупції.

Список використаних джерел:

1. Номоконов В. Коррупция в мире и международная стратегия борьбы с ней : [монография] / В. Номоконов. – Владивосток : Юридический институт ДВГУ, 2004. – 200 с.
2. Олігархія // Юридична енциклопедія: [в 6-ти т.] / відп. ред. Ю. Шемшученко. – К. : Українська енциклопедія, 1998. – 672 с.
3. Корупція: теоретико-методологічні засади дослідження / [кер. авт. кол. І. Ревак]. – Львів : ЛьвДУВС, 2011. – 220 с.
4. Fisman R. Decentralization and corruption: evidence across countries / R. Fisman, R. Gatti // Journal of Public Economics. – 2002 [Електронний ресурс] – Режим доступу : https://www.researchgate.net/profile/Roberta_Gatti/publication/222576016_Decentralization_and_corruption_evidence_across_countries/links/02e7e53687bb7d7363000000.pdf.
5. Тодика О. Проблема забезпечення законності виборчого процесу і політична корупція / О. Тодика. // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2006. – №1. – С. 83–86.

6. Мельник М. Корупція – корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії) : [монографія] / М. Мельник. – К. : Юридична думка, 2004. – 400 с.
7. Пелішенко П. Основні чинники формування клептократії в Україні / П. Пелішенко. // Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки. – 2015. – С. 94–104.
8. Трепак В. Політичну волю блокує страх відповідальності [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://censor.net.ua/blogs/3435/poltichnu_volyu_bloku_strah_vdpovdalnosti.
9. Transparency International: Корумповані олігархічні клани вбивають в Україні чесний бізнес [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://dt.ua/ECONOMICS/transparency-international-korumpovani-oligarhichni-klani-vbivayut-v-ukrayini-chesniy-biznes-133087_.html.
10. Бойко А. Політичні чинники корупції в Україні / А. Бойко // Вісник Львівського національного університету (Серія юридична). – 2011. – №53. – С. 284–289.
11. Мельник М. Політична корупція: сутність, чинники, засоби протидії / М. Мельник // Центр Разумкова. – 2009 [Електронний ресурс] Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua/ukr/files/category_journal/NSD111_ukr_5.pdf.
12. Стан корупції в Україні: порівняльний аналіз загальнонаціональних досліджень 2007, 2009, 2011 та 2015 // Київський міжнародний інститут соціології. – 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://kiis.com.ua/materials/pr/20161602_corruption/Corruption%20in%20Ukraine%202015%20UKR.pdf.
13. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19 червня 2003 р. № 964-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.
14. Трепак В. Внутрішній фактор зовнішньої загрози [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zaxid.net/news/showNews.do?vnutrishniy_faktor_zovnishnoyi_zagrozi&objectId=1402635.
15. Ставлення українців до політичних партій і джерел їх фінансування: опитування // Фонд «Демократичні ініціативи». – 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dif.org.ua/ua/polls/2015a/stavlennja-ukrain-.htm>.
16. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання і протидії політичній корупції : Закон України від 08 жовтня 2015 р. №731-VIII // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/731-19>.
17. Невмержицький Є. Корупція як соціально-політичний феномен: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. політ. наук : спец. 23.00.02 / Невмержицький Є. – Київ, 2009. – 34 с.
18. Тенденції тіньової економіки в Україні у січні–вересні 2015 року // Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. – 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=5cee93d1-07dd-4d66-bd8b-98754ded9423>.

